

COVID-19 PANDEMİSİ KOŞULLARINDA YAŞLILARIN TOPLUMSAL DAYANIŞMASI: MUĞLA TAÜ ÖRNEĞİ

Muammer Tuna¹

Öz

2019 yılı Kasım ayında Çin’de ortaya çıkmış olan COVID-19 virüsü, hızla yayılarak kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış ve 2020 yılı başında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte artık dünya köklü bir şekilde değişmeye ve adeta her şey yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. COVID-19 Pandemisi kuşkusuz birçok farklı yönden irdelenebilir. Bununla birlikte yaşlı nüfusun Pandemi koşullarından sokağa çıkma kısıtlamasına tabi olması, bu toplum kesimlerinin pandemiden diğer toplum kesimlerine göre daha derinden etkilenmelerine yol açmıştır. Pandemi sonucunda oluşan sokağa çıkma kısıtlaması, yaşlıların sosyal ve psikolojik yaşamları üzerinde derin izler bırakma riski taşımıştır. Sokağa çıkma kısıtlamasından dolayı yaşlılar adeta bir yalnızlık, terk edilmişlik, kapatılmışlık duygusu içine girebilmişlerdir.

Bu noktada yaşlıların sosyal ve psikolojik olarak desteklenmesi ve bir dayanışmanın ortaya konması gereği ortaya çıkmıştır. Muğla Tazelenme Üniversitesi (TAÜ) Kampüsleri pandemi koşullarında derslerini uzaktan eğitim teknikleri kullanarak sürdürmüş ve böylelikle öğrenciler arasında bir anlamda sosyal medya ağları üzerinden bir sanal dayanışma ağı kurabilmiştir. Muğla TAÜ öğrencileri arasında uzaktan öğretim teknikleri kullanılarak oluşturulmuş olan “sanal toplum dayanışması”nın oluşumunu ortaya koymak amacıyla Muğla TAÜ öğrencileri üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Mart-Nisan (2020) aylarında 272 katılımcı ile internet üzerinden çevrimiçi olarak uygulanan bu araştırmanın sonuçlarına göre, uzaktan eğitim teknikleri ile uygulanan Tazelenme Üniversitesi Programı’nın öğrencileri arasında bir psikolojik dayanışma duygusu yarattığı ve onların pandeminin olumsuz sosyal ve psikolojik etkilerinden daha düşük düzeyde etkilendikleri ve onların yaşamlarına dokunarak iyi olma durumlarına kısmen katkı sağladığı ifade edilebilir.

Anahtar Sözcükler: COVID-19 Pandemisi, kapatılmışlık, sanal toplum dayanışması, tazelenme Üniversitesi.

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, mtuna@mu.edu.tr, ORCID:0000-0002-2384-229X

SOCIAL SOLIDARITY OF THE ELDERLY POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: THE CASE OF MUGLA TAU

Abstract

The COVID-19 virus appeared in November 2019 in China and swiftly spread around the world, being defined as a pandemic by the World Health Organization in early 2020. Accordingly, the world was deeply changed, and everything has been redefined. The COVID-19 pandemic could be evaluated from many different perspectives. In particular, the elderly population was heavily affected by the COVID-19 pandemic, because this demographic group was largely restricted to the home during the pandemic. Elderly individuals experienced social and psychological impacts of the pandemic that included feelings of being shut in, abandoned, and lonely. For these reasons, elderly individuals needed social and psychological support and social solidarity. Muğla Tazelenme Üniversitesi (TAÜ: Muğla Refreshment University) designed a distance education model applied via the internet and online social media platforms such as WhatsApp, Zoom, and Facebook. This education model of Muğla TAÜ provided “virtual social solidarity” to elderly students aged 60+. Sociological field research was conducted to evaluate the impact of this “virtual social solidarity.” The research was accomplished by Muğla TAÜ students in March and April 2020 with 272 participants replying to fully structured close-ended questions. Because of the COVID-19 pandemic, the research was completed via the internet. According to the research findings, the distance education model designed by Muğla TAÜ provided social and psychological support and solidarity that helped to minimize the negative impacts of the COVID-19 pandemic for elderly individuals. Furthermore, this “virtual social solidarity” contributed to the elderly population’s general well-being.

Keywords: COVID-19 Pandemic, confinement, virtual social solidarity, Tazelenme Üniversitesi, Refreshment University.

GİRİŞ

Bu makalenin temel argümanı, COVID-19 Pandemisi gibi bir hastalık ya da doğal afet durumunun yarattığı olumsuz psiko-sosyal duygu durumlarına karşı özellikle yaşlı nüfusun “sanal toplum dayanışması” adıyla bir dayanışma/başa çıkma stratejisi geliştirdiği varsayımına dayanmaktadır. Bu düşüncenin arka planına bakıldığında, özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinde giderek artma eğilimine giren ve son örneğini COVID-19 salgını ile gördüğümüz virüs temelli kitlesel hastalıkların yaygınlaşması dikkat çekmektedir. COVID-19 gibi pandemilerin yarattığı karantina ve sosyal izolasyon koşullarından dolayı toplumun olumsuz psiko-sosyal duygu durumları içine girdiği ve bu duygu durumlarından çıkmanın ciddi bir sorun oluşturduğu, bunun da ötesinde bir öncelik olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Bu bağlamda, ilk kez Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıktığı tespit edilen COVID-19 virüsü, dört-beş ay gibi kısa bir sürede dünyanın 200’den fazla ülkesine yayılarak küresel bir salgın, pandemi haline gelmiştir. Ağustos 2021 itibariye dünya genelinde COVID-19 virüsü 222 ülkede, 216 milyonu aşan hastalık ve 4,5 milyonu aşan ölüm vakasına ulaşılmıştır (worldparameters). Türkiye’de ise virüse bağlı hastalık ilk kez Mart ayı başında tespit edilmiş, Ağustos 2021 itibariyle toplam vaka sayısı 6 milyonu aşmış ve toplam ölüm sayısı 53 bine yaklaşmıştır. Bu veriler COVID-19 virüsünün ne kadar hızlı bir şekilde yayıldığını ve dolayısıyla yayılma hızı açısından ne kadar tehlikeli ve riskli olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Virüs ortaya çıktıktan bir süre sonra söz konusu hastalığın aşısı bulunmuş ve yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Ancak aşının salgını önlemede ne kadar etkili olduğu halen tartışılmaktadır. Dolayısıyla virüsün yayılmasını önlemek ve etkisini azaltmak en birinci öncelik haline gelmiş ve bu bağlamda salgının ilk başladığı dönemlerde geniş ölçekli ve yaygın olarak karantina ve sosyal izolasyon tedbirleri uygulanmıştır.

Bunun sonucunda tüm dünyada alışlagelmiş toplumsal yaşam ve toplumsal ilişki biçimleri büyük ölçüde sekteye uğramış ve karantina koşullarında mevcut toplumsal dayanışma biçimlerinin sürdürülmesinin olanakları önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Çok ani gelişen, toplumun önemli bir bölümünü eve hapseden ve böylelikle alışlagelmiş toplumsal yaşam ve ilişkileri adeta felç eden böyle bir salgın, bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde kapatılmışlık (Foucault, 2000), güçsüzlük ve hatta yabancılaşma gibi kavramlarla ifade edilebilecek duygu durumlarının yaşanmasına yol açabilmiştir. Bu duygu durumları sonucunda bireyler ve toplumlar eşi görülmemiş ölçüde bir psiko-sosyal depresyon, hatta çöküntü riski ile karşı karşıya kalmışlardır (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Karantina ve sosyal izolasyon koşullarının ülkemizde özellikle 20 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfus için uygulanması, bu yaş gruplarının pandemi koşulları sonucu oluşan sosyal izolasyonun yarattığı olumsuz duygu durumlarından daha yoğun bir şekilde etkilenmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla sosyal izolasyon ortamının yarattığı olumsuz psiko-sosyal durumlara karşı başa çıkabilme stratejilerinin geliştirilmesi ve bireysel, ailesel ve toplumsal düzeyde psiko-sosyal iyi olma halinin korunması büyük bir önem taşımaktadır (Pfefferbaum ve Nort, 2020). Ancak böyle bir başa çıkma stratejisi ile pandemi sürecinin her yönüyle sağlıklı bir şekilde atlatılması mümkün olabilecektir (Oosterhoff ve Palmer, 2020; Pfefferbaum ve Nort, 2020). İşte bu makalenin temelini oluşturan araştırmanın ortaya çıkış ya da hareket noktasını COVID-19 ya da benzeri bir küresel salgın hastalık (pandemi) ya da doğal afet durumunun yarattığı ortamsal koşullar ile bireysel, ailesel ve toplumsal düzeyde psiko-sosyal olarak nasıl başa çıkılabileceği sorusu oluşturmaktadır.

Ayrıntıları aşağıda açıklanacağı gibi, araştırmanın temel varsayımı, pandemi koşullarında araştırma katılımcıları arasında bir sanal toplumsal dayanışmanın oluştuğunu yönündedir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse bu varsayım, COVID-19 salgınından dolayı sekteye uğramış olan alışlagelmiş toplumsal yapı ve ilişkilerin ve buna bağlı olarak var olan toplumsal dayanışma biçiminin

kısmen işlevsiz hale geldiği; bunun yerine yeni bir toplumsal yapı ve ilişki biçimi ve buna bağlı olarak ise yeni bir toplumsal dayanışma biçiminin ortaya çıktığı temeline dayanmaktadır. Önerilen stratejiyi teorik ve kavramsal bir düzlemde temellendirmek için yeni bir kavramsallaştırma önerilmektedir. Daha önce “Pandeminin Sosyolojisi” (Tuna, 2021) başlıklı makalede ana çerçevesi çizilen ve sadece kavramsal düzeyde tartışılmış olan bu varsayımına göre, COVID-19 Pandemisi ile oluşan toplumsal ortamın “sanal toplum” ve buna bağlı olarak oluşacak olan dayanışma tipinin de “sanal toplum dayanışması” olarak ifade edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu makalenin dayandığı araştırmada ise önerilen kavramsallaştırma denemesi bir araştırma ile sınanmaya çalışılmıştır.

1. TEORİK ARKA PLAN

COVID-19 salgını ile birlikte ortaya çıkan karantina koşullarından dolayı alışlagelmiş toplumsal ilişkilerin, ilişkiler ağının ve toplumsal iş birliği ve dayanışmanın geniş ölçüde sekteye uğradığı ve bunun ötesinde evlere hapsolmuş bireylerin, kapatılmışlık (Foucault, 2000), yabancılaşma, yalnızlık, korunaksızlık, depresyon ve psiko-sosyal çöküntü duyguları içine girebilecekleri öngörülmektedir (Oosterhoff ve Palmer, 2020; Pfefferbaum ve Nort, 2020). Bu bağlamda, söz konusu duygu durumlarını ifade eden “kapatılmışlık” kavramı üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden olduğu kabul edilen Fransız düşünür ve sosyolog Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (1995) adlı kitabında modern toplumun içinde bulunduğu durumu panoptikon (sekizgen cezaevi) metaforu ile anlatır. Panoptikon cezaevi fikri ilk kez 1791’de Jeremy Bentham tarafından ortaya atılmış olup sekizgen yapıda ve ortasında tüm mahkumların her anlarının gözetlendiği bir gözetleme kulesinin bulunduğu bir cezaevini ifade etmektedir. Bu gözetleme kulesinde yer alan gardiyan ya da gözcü, kule etrafında yapılmış ve kuleye bakan duvarı cam ile kaplanmış olan hücrelerde kalan mahkumların her anlarını izleyebilmekte ya da mahkumlara izlenmekte oldukları izlenimi verilmektedir, ancak mahkumlar gardiyanı görememektedir. Bu durum zaten kapalı ortamda yer alan mahkumlar üzerinde ilave bir psikolojik baskı yaratmakta ve deyim yerindeyse cezalarının şiddetini bir kat daha artırmaktadır.

Foucault’nun modern/postmodern toplumun içinde bulunduğu durumu ifade etmek için kullandığı bir metafor olan panoptikon cezaevi metaforu ve metaforun tamamlayıcısı olan “kapatılmışlık” durumu, pandemi koşullarında ortaya çıkan sokağa çıkma kısıtlamaları ile birlikte ortaya çıkan sosyal izolasyon koşullarında, bir metafor olmaktan çıkarak, adeta bir gerçekliğe dönüşmüştür. Bunun ötesinde, uzun süre evlerinde hapsolarak kapalı kalmış, toplumsal bağlarından kopmuş ve izole olarak yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmış olan geniş toplum kesimleri açısından, içinde bulunulan durumu sadece kapatılmışlık duygusuyla ifade etmek de yeterli olmayabilir. Söz konusu durum “fare kapanına kapatılmışlık” olarak da ifade edilebilecek bir durumu tanımlamaktadır. Araştırma sürecinde, uzun süre evlerinde kapalı kalan bazı araştırma katılımcıları, evlerine kapalı kaldıkları süre içerisinde; fare kapanındaki farelere benzer bir şekilde, sadece evlerinin sınırlı alanı içinde yürüme ve hareket etme imkanı bulabildiklerini ve hatta yürümeyi dahi unuttuklarını ifade etmişlerdir.

Karantina ve izolasyon tedbirleri öncelikle 20 yaş altı ve 60 yaş üstü nüfus için uygulandığı için, bu yaş grubunda olanlar yukarıda “kapatılmışlık” kavramı ile ifade edilen duygu durumlarından çok daha yüksek düzeyde etkilenmişlerdir. Bununla birlikte pandemiden dolayı ortaya çıkmış olan karantina ve sosyal izolasyon koşullarının alışlagelmiş toplumsal yaşantı açısından ciddi bir tehdit ve risk unsuru içerebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bireylerin, ailelerin ve geniş anlamda toplumun, ancak özellikle genç nüfusun ve yaşlı nüfusun yukarıda ifade edilen ortamsal koşullardan süratle çıkarılması büyük bir önem ve aciliyet taşımaktadır (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Bu araştırmanın

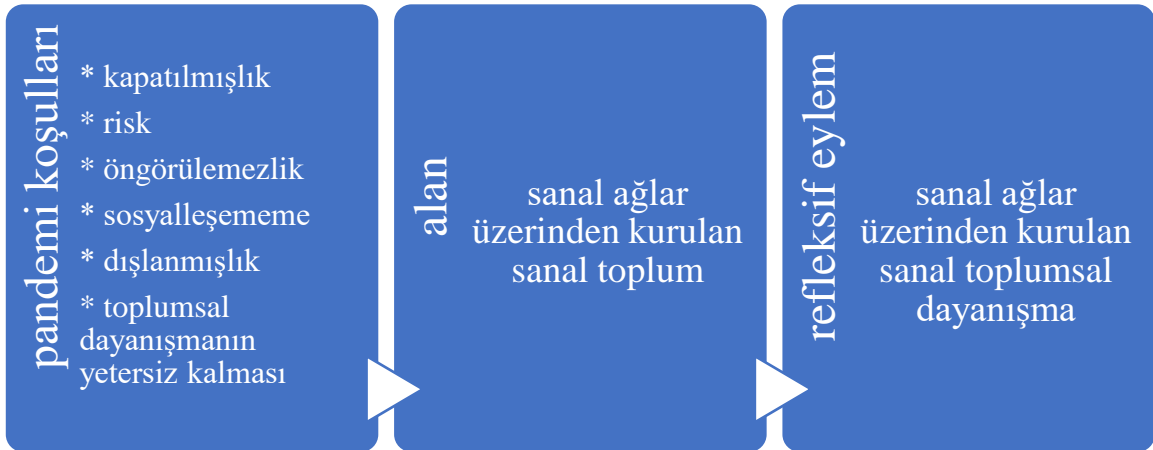
temel varsayımı, COVID-19 salgını dolayısıyla ortaya çıkmış olan karantina koşulları sonucunda sekteye uğramış, alışlagelmiş toplumsal ilişki ve ilişkiler ağı ve dayanışmanın yeni koşullar altında yeniden inşa edildiği temeline dayanmaktadır.

Bu anlamda bu makalede tartışılacak olan ve bir varsayım olarak ortaya atılan “sanal toplum dayanışması” kavramsallaştırmasının ortaya atılmasının temel gerekçesi Foucault’nun kapatılmışlık kavramıdır. Bunun yanı sıra, risk, dayanışma ve Bourdieu’nun alan ve sermaye kavramları da söz konusu kavramsallaştırma denemesinin gerekçelerini güçlendirecek kavramsal araçlar olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla çalışmanın temel argümanı bağlamında, çalışmanın temelini ve gerekçesini oluşturan kavramsal araçlara değinmek ve aralarındaki ilişkiselliği ortaya koymak gerekmektedir.

1.1. Çalışmanın Temel Argümanı

Bu çalışmanın temel argümanını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Pandemi koşullarında toplumun özellikle yaşlı kesimleri, derin bir yalnızlık, sosyalleşememe, öngörülemelik, kapatılmışlık duyguları içine girmişler ve bunun ötesinde ayrımcılık ve hatta şiddete varan ölçülerde davranışlara maruz kalmışlardır. Risk kavramı ile de ifade edilebilecek olan bu ortamsal koşullarda, toplumun yaşlı kesimleri ile toplumsal, kurumsal ve kamusal dayanışma yetersiz kalmış, alışlageldik dayanışma mekanizmaları işlevsiz hale gelmiştir. Bununla birlikte, bu toplum kesimleri kendi aralarında yeni bir toplumsal/kamusal alan oluşturmuşlar, içinde buldukları olumsuz duygu durumlarıyla bir refleksif eylem ve dayanışma ile başa çıkabilmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında toplumun özellikle yaşlı kesimlerinde oluşturulmuş olduğu varsayılan bu yeni kamusal (sosyal) alana “sanal toplum” ve oluşturulmuş olan refleksif eylem ya da dayanışmaya da “sanal toplumsal dayanışma” denilmesi önerilmektedir. Şimdi yukarıda ortaya konulan argümanın içinde yer alan kavramsal araçlara kısaca değinelim.

Şekil: Sanal toplum dayanışmasının oluşumu.

Toplum dendiğinde, belirli ortak değerler etrafında ve belirli bir amaçla bir araya gelmiş, sürekliliği olan, belirli yapısı, işleyişi ve daha da önemlisi ilişkiler ağı ve ortak yaşama iradesi olan insan toplulukları anlaşılmalıdır (Durkheim, 1964; Sezal, 2002; Akan, 2002; Tuna, 2017). Bununla birlikte toplum ve toplumsal ilişkiler Bourdieu’nun (2002) kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa, toplumun ve toplumsal ilişkilerin bir “alan”da meydana geldiği ve bu alanda toplumu oluşturan “aktörler”in “habitus”lerinden kaynaklanan ya da habitus’lerinin bir tezahürü olan eylemler ortaya

koydukları görülmektedir. Aktörlerin sahip oldukları habitus'ler, bir anlamda toplum tarafından genel çerçevesi çizilen ancak aktörlerin kendi iradeleriyle içini doldurdıkları ve bu anlamda toplum tarafından çizilen çerçeveyi de değiştirme iradelerine sahip oldukları ilişkisellikte şekillenirler. Bu habitus'ler bir anlamda aktörlerin refleksif (düşünsel) olarak ortaya koydukları eylemlerinin kaynağını oluştururlar. Aktörlerin sahip oldukları habitus'lerin niteliğini ise yine onların sahip oldukları sermayeleri belirler.

Bourdieu'nun (2002) kavramsallaştırması pandemi koşullarında ortaya çıkan toplumsal duruma uyarlanacak olursa şöyle bir görünümün ortaya çıktığı varsayılmaktadır: Pandemi koşullarında öncelikle bir anlamda "alan"ın anlamı değişmeye başlamıştır denilebilir. Alan artık sadece fiziksel boyutu olan bir uzam olmaktan çıkmaya başlamış, internet ve sosyal medya ağları üzerinden gerçekleşen "sanal" bir uzama dönüşmüştür. Bu anlamda toplumsal ilişkiler de bu "sanal alan"da sürmeye başlamıştır. Bu anlamda, "habitus"lerin de bir bakıma bu "sanal alan"da yeniden inşa edilmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, pandemi koşullarında, Durkheim perspektifinden bakıldığında, alışlageldik toplumsal dayanışma biçimlerinin işlemediğini; Bourdieu perspektifinden bakıldığında ise "alan"ın fiziksel bir mekandan sanal mecralara doğru kayan bir yapıya dönüşmeye başladığını ve "habitus"ün de yeni sanal mecralarda yeniden inşa edilmeye başlandığını ifade etmek mümkündür

Bununla birlikte, çalışma kapsamında değinilmesi gereken diğer bir kavram ise risk kavramıdır. XX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan toplumsal durumu en iyi ifade edebilecek olan kavram belki de "risk" kavramıdır (Lyotard, 1984; Harvey, 1990; Rosa, 2000). Ulrich Beck'in (1994) "risk toplumu" dediği bu toplumda çevresel sorunlar ve felaketler, nükleer silahlar ve nükleer enerji santralleri başlıca risk unsurlarını oluşturmakta olup hastalıklar ve bunların hızla yayılması da toplumsal açıdan çok önemli bir risk unsurunu oluşturmaktadır (Rosa, 2000, s. 75; Mol, 2000, s. 125; Beck, 1994, s. 205). Pandemi koşulları ile birlikte ortaya çıkan durum, yani belirsizlik, öngörülemezlik ve hastalığın ne kadar süre ile, ne kadar etkili olacağı ve kaç kişinin bundan ne kadar etkileneceğinin bilinmemesi gibi faktörler virüsün ortaya çıktığı ilk aşamada ve ilerleyen aşamalarında cevaplandırılması çok fazla mümkün olmayan sorular olarak ortaya çıkmıştır. Dünyada XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle son çeyreğinden başlayarak günümüze kadar olan süreçte birçok küresel salgın hastalık süreci yaşanmış ve bu hastalık süreçlerinden yüz binlerce kişi yaşamını yitirmiştir. COVID-19 pandemisi ise bu bulaşıcı hastalıklar dizisinin en son, halen içinde yaşamakta olduğumuz ve oldukça uzun süreceği düşünülen, daha doğrusu ne kadar süreceği belli olmayan bir küresel salgın hastalıktır. Halen içinde yaşamakta olduğumuz pandemi süreci en hızlı yayılan ve bu anlamda yayılma hızı ve oluşturduğu tehdit açısından en riskli olanıdır (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Dolayısıyla COVID-19 Pandemisi'nin yarattığı birçok belirsizlik, yine birçok bakımdan tam da risk toplumunu en iyi tanımlayan bir süreci ifade etmektedir (Pfefferbaum ve Nort, 2020). Bu yeni oluşan risk ortamından çıkış ya da riski minimize etmek için yeni toplum ve toplumsal eylem ve dayanışma tipini ihtiyaç vardır.

COVID-19 Pandemisi sonucu ortaya çıkan ve "risk" kavramı ile ifade edilebilecek olan toplumsal durumun daha somut tezahürü ise "kapatılmışlık" kavramı ile ifade edilebilir. Bu bağlamda bu duygu durumundan çıkış ancak refleksif bir eylem ile mümkün olabilir. XX. yüzyılın son çeyreğinde, Ulrich Beck'in (1994) yanı sıra, Anthony Giddens (1991) ve Frederick Buttel (2000) gibi birçok sosyal bilimci "refleksivite" kavramına değinmiştir. Refleksivite, post-modern koşullarda ya da yukarıda zikredilen sosyal bilimcilerin ifadesi ile geç modernite koşullarındaki belirsizlik ve risk ortamındaki bireyin ve toplumun davranış ve eylem biçimini tanımlayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Refleksivite kavramının aynı zamanda Bourdieu (2002) sosyolojisinde de yer aldığı görülmektedir. Bourdieu'nun toplum modeline bakıldığında, daha geleneksel yapısalcı yaklaşımlardan farklı olarak, toplumsal yapı ile aktör (fail) arasında bir gerilim ya da çatışma değil, ilişki bir bütünselliğin olduğu görülmektedir.

Buna göre yapı ve fail birbirinin antitezi ya da meydan okuyanı değildir, birbirini bütünleyen bir ilişkisellik ortaya koyarlar. Refleksivite bu noktada ortaya çıkmakta ve bir ölçüde failin yapı içinde kendini var etme ve yapıyı dönüştürme iradesini ortaya koymaktadır. Bu anlamda refleksivite ya da refleksif eylem, belirsizlik ya da risk ortamındaki bireyin içinde bulunduğu ortam ve koşulların farkına vararak bu koşullarla başa çıkma iradesini ve niyetini göstermek ve bu iradeyi eyleme dönüştürmektir (Beck, 1994; Giddens, 1991; Buttel, 2000; Bourdieu, 2002). Bu anlamda burada önerilen “sanal toplum dayanışması” kavramsallaştırması bir ölçüde refleksif bir irade ve bu iradenin sonucunda ortaya çıkmış olan bir eylem örneği olarak da değerlendirilebilir.

Önerilen kavramsallaştırma denemesinde ele alınması gereken son referans kavram ise dayanışma kavramıdır. Bu anlamda COVID-19 Pandemi koşullarında toplumsal dayanışmanın önemi deyim yerindeyse bir anlamda yeniden keşfedilmiştir. Aslında dayanışma olgusu toplumsal yaşamda çok eski dönemlerden beri var olan ve hatta sosyolojinin kurucularından olan Durkheim’ın (1964) toplum modelinin ana kavramlarında birisidir. Durkheim dayanışmayı bir ölçüde toplumu tanımlayan temel unsurlardan birisi olarak görür ve toplumun insanların sıradan bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşmadığını, insanları toplum yapan şeyin aslında aralarındaki dayanışma olduğunu ifade eder. Ancak özellikle küreselleşme ve neoliberalizm süreçleri ile birlikte bu dayanışma duygusu da bir anlamda ikinci plana itilmiştir (Sallan Gül, 2004). Fakat pandemi koşulları ile birlikte ortaya çıkan ortamsal koşullar, dayanışma olgusunu yeniden gündeme getirmiştir. Bunun temel nedeni, pandemi koşullarında insanlar sokağa çıkma kısıtlamasından dolayı üretimden kopması, işini ve gelirini kaybetmesi ve sonuçta yoksullaşması, hatta bazı toplum kesimlerinin açlık tehdidi ile karşı karşıya kalmış olmalarıdır (UN, 2020; Martin ve ark., 2020). COVID-19 Pandemisi ile birlikte oluşan toplumsal risklerin içinde yaşadığımız dünyayı alt üst ettiği ve hatta neoliberal kapitalizmin sürdürülebilirliğini tehdit edecek noktalara ulaştığı; bu sistemin varlığını sürdürebilmesi için daha insancıl bir forma dönüştürülmesi ve çevreye duyarlı ve dezavantajlı gruplarla dayanışmayı sağlayacak sosyal sorumluluk mekanizmalarının kurulması ve geliştirilmesi gerekliliği, küresel kapitalizmin en yüksek mahfillerinde dile getirilmeye başlanmıştır (Schwap ve Maralet, 2020; Schwap 2020). Bu noktada pandemi koşullarında sosyal devlet destekleri yetersiz kalmış, işsizlik ve yoksulluğun yarattığı toplumsal etkilerden (UN, 2020) kurtulmanın ancak dayanışma (ILO, 2020) ile mümkün olabileceği yönündeki toplumsal farkındalık artmıştır (OECD, 2020).

Bir refleksif irade ve eylem olarak sanal toplum dayanışmasının ortaya çıkışının arka planına değinmek gerekirse şu noktalara vurgu yapmak gerekmektedir: COVID-19 Pandemisi’nden dolayı oluşan karantina ortamında, toplumda geçerli olan toplumsal ilişkiler ve ilişkiler ağı sekteye uğramış ve bu ilişkilerin geçerlilik koşulları büyük ölçüde ortadan kalkma eğilimine girmiştir. Bourdieu’nun (2002) kavramıyla ifade etmek gerekirse aslında bir anlamda toplumsal “alan” değişmiş ve risk kavramıyla ifade edilebilecek bir hale gelmiştir. Postmodernite koşullarında aktörlerin habitus’lerini belirleyen “alan” yeterince “riskli” iken, pandemi koşullarında bu risk faktörü bir kat daha artmıştır. Çünkü karantina koşullarında insanların evlerine hapsolmesinden dolayı yüz yüze ilişkiler ve yüz yüze ilişkiye dayalı bir toplumsal dayanışmanın koşulları da ortadan kalkma eğilimine girdiği gibi; ikincil ya da dolaylı ilişkiler ve bu ilişkilere dayalı toplumsal ağların ve dayanışmanın gerçekleştirilme olasılıkları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Dolayısıyla geniş kapsamlı karantina koşullarından dolayı, mevcut toplumsal ilişkiler ağı ve bu ilişkiler ağına dayalı toplumsal dayanışmanın artık işlevsiz hale gelmeye başlamasıyla, bunların yerine yeni toplumsal ilişkiler ağının ve toplumsal dayanışma mekanizmalarının kurulması/inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte bu araştırmada, karantina koşullarında gerçekleştirilmesi çok fazla mümkün olmayan alışlageldik toplumsal yapı, ilişkiler ve

bunlara dayalı olarak işleyen bir dayanışma tipinin yerine, yeni bir yapı ve ilişkiler ağı ile yeni bir iş bölümü ve dayanışma tipinin ortaya çıkmaya başladığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.2. Sanal Toplum ve Sanal Toplum Dayanışması Kavramlarının Arka Planı

Bu makalenin temel argümanının, önerilecek bir kavram setine dayandığına yukarıda değinilmişti. Önerilen kavram seti iki kavramdan oluşmaktadır. Bunlar: “sanal toplum” ve “sanal toplum dayanışması”dır. Bu kavramların sosyolojik arka planına bakıldığında şöyle bir görünüm ortaya çıkar: Yukarıda ayrıntılı olarak tartışıldığı gibi, geleneksel ve modern toplumsal yapı ve işlevlerin yanı sıra, postmodern koşullar denilen toplumsal koşullarda geçerli olan toplumsal yapı ve işlevlerin de COVID-19 Pandemisi koşullarında görece işlevsiz hale geldiği ya da biçim ve işlevini yitirmekte olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum karantina koşullarında adeta, toplumun varoluşunu ve sürdürülebilirliğini tehdit edecek bir noktaya gelmiştir denilebilir. Dolayısıyla toplumsal sürekliliğin sağlanması için sekteye uğrayan ve işlevsiz hale gelen toplumsal yapı ve ilişkilerin yeniden işler hale getirilmesi ve bunun için de sekteye uğrayan toplumsal dayanışmanın yerine yeni bir toplumsal dayanışmanın ikame/inşa edilmesi acil bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Bu bağlamda, yeni toplumsal yapı ve ilişki tipine “sanal toplum” ve yeni toplumsal dayanışma tipine “sanal toplum dayanışması” adı verilmesi önerilmektedir. Sanal toplum diye önerilen kavram bir bakıma modern toplumdaki sonradan ağırlıklı olarak tartışılan postmodern ya da geç modern toplum ya da postmodern şartlarda gündeme gelmiş olan bir kavramdır (Gürcan, 2020; Lyotard, 1984; Harvey, 1990). Sanal toplum, sosyal bilimlerde bir “terim” olarak kullanılmakla birlikte, henüz temel olarak bir toplumsal formasyonu tanımlayan bir “kavram” olarak yaygın bir kullanım alanına sahip değildir. Bununla birlikte; özellikle dijitalleşme, internet ve sosyal medyanın toplum üzerindeki etkisiyle toplumda meydana gelen değişimi ifade etmek için kullanılmıştır (Lea, Yatsuki ve Matsuda, 1997; Gürcan, 2020).

Sanal toplum kavramı özellikle internetin 1990’lı yıllardan itibaren tüm dünyada hızla yaygınlaşmaya başlaması ile gündeme gelmiş ve 2000’li yıllardan itibaren de Facebook, WhatsApp, Youtube, Instagram, Zoom gibi sosyal medya platformlarının adeta virüs gibi tüm dünyada hızla yaygınlaşmasıyla tüm toplumu etkisi altına almıştır. İşte sanal toplum yukarıda değinilen, sosyal medya ağları üzerinden kurulan/inşa edilen bu süreci ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Terim ilkin, sadece internet ile profesyonel olarak uğraşan sınırlı ve bir uzman grubunun üyesi olduğu ve bir ölçüde elit bir grubu tanımlamak için kullanılırken (Lea, Yatsuki ve Matsuda, 1997); bugünkü gelinen aşamada internet ve sosyal medya kullanımının adeta bir salgın hastalık (COVID-19) gibi yayılması sonucu bir ölçüde toplumun çok daha geniş kesimlerini kapsayan bir anlamda kullanılması söz konusu olmuştur. Bu anlamda sanal toplum olarak ifade edilebilecek olan toplumsal formasyonun en belirgin göstergelerinden birisi cep telefonu ve internet kullanımının yaygınlaşmasıdır. 2021 yılı verilerine göre dünyada cep telefonu kullananların sayısı 5 milyarı ve internet ve aktif sosyal medya kullanıcılarının sayısı 4,5 milyarı aşmıştır. Türkiye’de internet kullananların sayısı 54 milyonu geçmiştir (Digital, 2021). Kısaca, tüm dünya nüfusunun 2/3’ü cep telefonu ve yarısından fazlası aktif olarak internet ve sosyal medya ağlarını kullanırken, yüz yüze ilişkilerin giderek azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Özellikle pandemi koşullarında bu eğilim çok daha fazla oranda artmıştır (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020; Pfefferbaum ve Nort, 2020; Oosterhoff ve Palmer, 2020). Bu kullanım oranları bir ölçüde toplumun ve toplumsal ilişkilerin artık önemli ölçüde sanal alemde ve sanal ağlar üzerinden yeniden kurulduğunu göstermektedir. Pandemi koşullarında bu kullanım oranları daha da artmıştır. Dolayısıyla sanal toplum terimi ilk kullanımından farklı olarak, postmodern süreçlerin tamamını tanımlayan ya da ifade eden bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır; en azından bu makalede bu bağlamda kullanılacaktır. Şimdi bu makalede sanal toplum kavramı ile tam olarak ne ifade edilmek istendiğine bakalım.

1.3. “Sanal Toplum” ve “Sanal Toplum Dayanışması” Nedir?

Yukarıda sayılan teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan sosyal medya olgusu aslında bir ölçüde “sanal toplum” (Lea, Yatsuki ve Matsuda, 1997; Gürcan, 2020) diye kavramsallaştıracağımız olgunun temel alt yapısını oluşturmaktadır. Bu noktada “sanal toplum” kavramının somut olarak ne anlama geldiğini ifade etmek gerekmektedir. İnternet üzerinden sağlanan tüm bu yeni toplumsal ilişkiler ağı COVID-19 salgınından dolayı ortaya çıkmış olan karantina ortamında zirve noktasına ulaşmıştır. Karantina ortamından dolayı yüz yüze görüşmek ve sosyal ilişki kurmak çok fazla mümkün olmadığı için sosyal ilişkiler ağırlıklı olarak sanal ortamda ve sosyal medya üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır (Oosterhoff ve Palmer, 2020; Pfefferbaum ve Nort, 2020). Karantina ortamında yüz yüze kurulamayan toplumsal ilişkilerin yerine ortaya çıkmış olan, internetteki sosyal medya ağları üzerinden kurulan ve bir süreden beri değişik biçimlerde tartışılmakta olan “sanal toplum” teriminin COVID-19 Pandemisi ile birlikte oluşan toplumsal ortamı ifade edecek uygun bir kavramsallaştırma olacağı düşünülmektedir. Buna göre “sanal toplum” internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleşen ve bir ölçüde sanal olan ilişkilere dayalı olan toplumdur. Bu toplumda ilişkiler ağı büyük ölçüde sosyal medya üzerinden kurulan sanal ilişkiler ağıdır.

Niçin COVID-19 salgını sonucunda oluşan karantina ortamında ortaya çıkan ilişkilere dayalı topluma “sanal toplum” denilmesi önerilmektedir? COVID-19 Pandemisi’nden dolayı oluşan karantina ortamı yüzünden yüz yüze ilişkiler özellikle 60 yaş üstü toplum kesimleri için büyük ölçüde sınırlanmış hatta bazı durumlarda ortadan kalkmıştır. Bundan dolayı başta söz konusu toplum kesimleri olmak üzere, toplumun büyük bir kısmında, insanlar arasındaki ilişkiler önemli ve dikkate değer ölçüde sosyal medya ortamına kaymıştır. İnsanlar sosyal medya üzerinden kurdukları iletişim platformları aracılığı ile iletişime geçmişler, bu sayede toplum olma duygusunu yaşayabilmişler, hatta bu platformlar üzerinden toplumsal dayanışma içine girmişler; birbirlerinin sağlık, hastalık durumlarını ve nelere gereksinim duyduklarını takip etmişler ve bu platformlar üzerinden eşi benzeri görülmedik toplumsal dayanışma örnekleri sergilemişlerdir. Dolayısıyla internet ve sosyal medya ağları üzerinden kurulan topluma “sanal toplum” ve bu toplumun, sanal sosyal platformlar üzerinden gerçekleştirdiği iş bölümü ve dayanışma tipine de “sanal toplum dayanışması” denmesi önerilmektedir. Özellikle 60 yaş üstü vatandaşların karantina şartlarında evlerine kapalı kalarak “izolasyon” içinde bulunmaları, onların sadece fiziki anlamda COVID-19’dan izole olmaları anlamına gelmemiş, aynı zamanda ve gerçek anlamda toplumdan izole olmak durumuyla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır (Oosterhoff ve Palmer, 2020). İşte onları toplumdan izole olmaktan bir ölçüde çıkaran ve onların toplumsallaşmalarını ve içinde buldukları sosyo-psikolojik stres ve baskı ortamından çıkmalarını (Pfefferbaum ve Nort, 2020) sağlayan unsurun internet ve sosyal medya yoluyla sağlanan “sanal toplumsal dayanışma” olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışmada “sanal toplum dayanışması”nın nasıl oluştuğu ve ne anlama geldiğini ortaya koymak amacıyla bir sosyolojik alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Muğla Tazelenme Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmanın yöntemi ve araştırma bulguları aşağıdaki bölümlerde yer almaktadır.

1.4. Yaşlanma, Yaşlılık ve Pandemi

Yaşlanma tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızlı bir artış eğilimi göstermekte ve giderek daha ciddi bir toplumsal sorun haline gelmektedir. Yaşlı nüfus genel olarak toplumun dezavantajlı gruplarından birisini oluşturmakta ve birçok olumsuzlukla birlikte anılmakta iken; pandemi koşulları, yaşlı nüfusun içinde bulunduğu dezavantajlı konumu ve olumsuzlukları daha da arttırmıştır. Bu bağlamda pandeminin ortaya çıkardığı olumsuzlukların etkileri üzerine çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar pandeminin ortaya çıkardığı ayrımcılık, dışlanma gibi

olumsuzluklardan ve hatta suçlardan en fazla etkilenen yaş grubunun yaşlı nüfus olduğunu göstermektedir (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Benzer araştırmalar Türkiye’de de gerçekleştirilmiş ve benzer olumsuzlukların Türkiye’de de olduğu görülmüştür (Koşar ve Kasapoğlu, 2021). Dolayısıyla, pandemi koşullarından en fazla etkilenen yaş grubu olan yaşlı grubunun içinde bulunduğu bu olumsuzluklardan çıkması için gerekli önlemlerin alınması büyük bir öncelik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma sonunda ortaya çıkacak olan “sanal toplumsal dayanışma”nın özellikle yaşlı nüfusun pandemi ve benzer koşullarda içine düşecekleri olumsuzluklara karşı bir başa çıkma stratejisi olabileceği düşünülmektedir.

2. YAŞLILIK, ÜÇÜNCÜ YAŞ EĞİTİMİ VE TAZELENME ÜNİVERSİTESİ

Yukarıda da değinildiği gibi, bu makalenin temel varsayımı, pandemi sonucunda ortaya çıkan karantina ve sosyal izolasyonun, toplumda olumsuz psiko-sosyal duygu durumlarının ortaya çıkmasına yol açtığı ve toplumun bu duygu durumlarından bir ölçüde de olsa kurtulmak için “sanal toplum dayanışması” adıyla bir dayanışma tipi ortaya koyduğu temeline dayanmaktadır. Bu bağlamda kapsamı ve sınırları yukarıda açıklanan “sanal toplum dayanışması” kavramının olgusal temelini gözlemlenmesi 60 yaş üstü yaş grubu üzerinden olmuştur. Bunun temel nedeni, bilindiği gibi ülkemizde karantina ve sosyal izolasyon tedbirlerinin öncelikle 20 yaş altı ve 60 üstü yaş gruplarında uygulanmış olması dolayısıyla, bu yaş gruplarında olanların karantina ve sosyal izolasyon koşullarından diğer yaş gruplarına göre daha yüksek oranda etkilenmiş olmaları düşüncesine dayanmaktadır. Bu noktadan hareketle, “sanal toplum dayanışması” kavramının geçerliliğini ortaya koymak amacıyla 60 yaş üstü nüfustan oluşan Tazelenme Üniversitesi (Tuna, 2018) öğrencileri üzerinde bir sosyolojik alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Bu noktada üçüncü yaş eğitimi ve Tazelenme Üniversitesi (TAÜ) Projesi’ne değinmek gerekmektedir. TAÜ projesi bir üçüncü yaş eğitimi projesi olarak Türkiye’de ilk kez 2016 yılında, Akdeniz Üniversitesi’nde Gerontoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. İsmail Tufan öncülüğünde ortaya çıkmıştır (Tufan ve ark., 2018). Üçüncü yaş eğitimi, batılı ülkelerde 1970’li yıllarda ortaya çıkmış ve zaman içinde tüm dünyaya yayılmış, 60 yaş ve üstü bireylerin toplum içinde yeniden aktif olmalarını hedefleyen bir eğitim projesidir (Inouye ve ark., 2018; Jones, 2000; Dale, 2001; Hebestreit, 2008). Üçüncü yaş eğitimi ya da Türkiye’deki adıyla Tazelenme Üniversitesi, 60 yaş üstü vatandaşlara, formel olmayan, yüksek öğrenim düzeyinde eğitim vermeyi amaçlayan bir sosyal sorumluluk projesidir. TAÜ Antalya’dan sonra, 2017 yılında Muğla ve İzmir’de, daha sonraki yıllarda ise Eskişehir, Bursa, İstanbul ve Girne’de bulunan üniversitelerde ilişkili olarak faaliyete geçmiştir.

Tazelenme Üniversitesi fikrinin arka planında yaşlı nüfusun giderek artması ve toplumsal yaşamdan soyutlanması gibi süreçler yatmaktadır. Bu bağlamda bu nüfusun toplumda yeniden aktif hale gelmesi ve yeniden toplumsal yaşama entegre edilmesi ciddi sosyal politika öncelikleri arasındadır. Yaşlı nüfusun yeniden aktif hale getirilmesi açısından geçerli olan yaklaşımlardan birisi olarak üçüncü yaş eğitim yaklaşımı ortaya çıkmaktadır (Kolland, 2018, s. 91). Bu bağlamda bir aktif ve pozitif yaşlanma stratejisi (Bauknecht, 2018, s. 462) olarak ortaya çıkan üçüncü yaş eğitimi, yaşlılıkla birlikte artan sosyal problemleri ortadan kaldırmayı ve yaşlı nüfusun aktivitesinin azalmasının sonucu mental ve fiziksel sağlık sorunlarının ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflemektedir. Üçüncü yaş eğitimi aktif ve pozitif yaşlanma yoluyla söz konusu sorunların ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan aktif ya da pozitif yaşlanmayı Dünya Sağlık Örgütü şu şekilde tanımlamaktadır: “Yaşam ilerledikçe yaşam kalitesini yükseltmek için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını en iyi duruma getirme sürecidir” (Walker, 2018, s. 12). Aktif yaşlanma; sağlıklı yaşlanma, başarılı yaşlanma, üretken yaşlanma, iyi yaş alma, kıdemli iyi olma hali ve hastalıklı olmayı azaltma gibi süreçleri de kapsayan, geleneksel yaşlanma

yaklaşımlarından oldukça farklı yeni bir yaş alma yaklaşımını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, yaşlanma süreci içinde kazançların yanı sıra kayıpların da olabileceğini, ancak bununla birlikte gelecekte yaşlı nüfusun ömrünün uzamasına karşın sağlıklı yaş alma olasılıklarının da artacağını ön görmektedir (Fries, 2012, s. 1).

Tazelenme Üniversitesi projesinin temel gerekçesi, ülkemizde hızla artan yaşlı nüfusun çok boyutlu olarak sosyal sorunlar ve sosyal risk unsurları oluşturması ve bu sosyal risk unsurlarının azaltılması gereğidir. Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan başlıca sosyal sorunlar şunlardır: Refahın artması ile birlikte ömür beklentisi uzamakta ve buna bağlı olarak yaşlılar birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Yaşlılıkla birlikte yaşlılar aktif yaşamdan uzaklaşmakta, toplum dışına itilmekte, sağlıkları bozulmakta ve bunun sonucunda daha fazla sağlık ve sosyal güvenlik yardımına gereksinim duymaktadırlar (Tuna ve Tenlik, 2017). Ayrıca değişen aile yapısı gereği, aile yapısı küçülmekte ve küçülen ve bireyselleşen aile yapısı içinde yaşlılara bakım oldukça zorlaşmaktadır (Holdsworth, 2018, s. 73). Hatta bunun ötesinde yaşlılar, aile içinde almakta oldukları sosyal destekten de mahrum kalarak yalnızlaşmaktadırlar. İşte tüm bu koşullar yaşlı yalnızlığı, sosyal, ekonomik ve sağlık desteklerinden yoksunluk gibi sorunlar doğurmaktadır ve bu sorunların ortadan kaldırılması gereği Tazelenme Üniversitesi projesinin temel ortaya çıkış gerekçesini oluşturmaktadır. Bir aktif ve pozitif yaşlanma stratejisi olarak, dünyadaki üçüncü yaş üniversiteleri örneklerine uygun olarak ortaya çıkan Tazelenme Üniversitesi, bir ölçüde yaşlıların karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm oluşturmak, 60 yaş üstü vatandaşların yalnızlık duygusu içinde olmaktan çıkmalarını sağlayarak, yeniden aktif ve sağlıklı hale gelmelerine yardımcı olmak amacındadır. Bu amacı gerçekleştirmek için katılımcılara aktif ve sağlıklı yaş almaya yönelik bir eğitim programı sunulmaktadır. Bu öğretim programı mental ve fiziksel sağlığı geliştirmek amacıyla mental ve fiziksel aktifliği sağlamaya yönelik olarak hazırlanmış olan teorik ve uygulamalı derslerin yanı sıra, ders dışı sosyal faaliyetleri de kapsamaktadır.

COVID-19 Pandemisi ortaya çıkmadan önce yüz yüze gerçekleştirilen ders ve faaliyetler, pandemi koşullarında internet ve sosyal medya araçları ile uzaktan eğitim teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Pandemi koşullarında gerçekleştirilen ders ve uygulamaların, sadece birer ders olmaktan öte, katılımcılar arasında bir sosyal destek ve dayanışmanın oluşmasını sağladığı, bu sosyal destek ve dayanışmanın “sanal toplum dayanışması” olarak kavramsallaştırılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu varsayımın geçerliliğini ortaya koymak ve bir ölçüde sınamak amacıyla gerçekleştirilmiş olan araştırmanın yöntemi ve araştırma bulguları aşağıdaki bölümlerde yer almaktadır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, özellikle 60 yaş üstü nüfusun, COVID-19 Pandemisi'nin yarattığı olumsuz psiko-sosyal duygu durumlarından “sanal toplum dayanışması” adı verilen bir strateji ile başa çıktıkları temel varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımı sınamak amacıyla, Muğla TAÜ öğrencileri üzerinde nicel araştırma tekniği kullanılarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma evrenini Muğla TAÜ öğrencileri oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni, bu makalenin temel varsayımını oluşturan “sanal toplum dayanışması” kavramının geçerliliğinin test edilmesi için TAÜ programına katılan öğrencilerin en uygun grup olduğunun düşünülmesidir. Bu noktada Muğla TAÜ Programı'nın katılımcılarına daha ayrıntılı olarak değinmek gerekmektedir. Programa katılanların bir kısmı Muğla'da doğup büyümüş olmakla birlikte, önemli bir kısmının uzun bir süreden beri Muğla'da yaşamakta olduğu, dolayısıyla Muğlalı olduğu söylenebilir. Programa katılma şartı lise mezuniyeti olduğu için, katılımcıların tamamına yakını lise ve üstü eğitime sahip, profesyonel meslek sahibi ve çoğunlukla öğretmendir. Dolayısıyla, Bourdieu'cu perspektiften değerlendirildiğinde katılımcıların, eğitim düzeyi ve

mesleklerine bağılı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeleri ve buna bağılı olarak sembolik sermayelerinin, Türkiye'nin genel nüfusu ile karşılaştırıldığında, benzer yaş grubundakilere göre oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bunun da bu çalışma kapsamında önerilen "sanal toplumsal dayanışmanın" oluşması açısından son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda araştırma örneklemini, yaklaşık 1000 kayıtlı öğrenciden oluşan Muğla TAÜ öğrencileri arasından tesadüfi olarak seçilmiş olan 272 kişiden oluşmaktadır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, tam yapılandırılmış kapalı uçlu sorulardan oluşan araştırma soru formu (ölçüt aracı) kullanılmıştır (Singelton, Straits ve Straits, 1993). COVID-19 karantina tedbirlerinden dolayı virüsün yayılma riskine karşı, araştırma katılımcılarının soru formlarını internet üzerinden çevrimiçi olarak doldurmaları istenmiş ve katılımcılar soru formlarını çevrimiçi olarak doldurmak suretiyle araştırma sürecine katılmışlardır. Araştırmada etik ilkeler gereği, öncelikle katılımcılar araştırmanın amacı, alanı ve kapsamı konusunda bilgilendirilmişler ve araştırmaya katılıp katılmamak konusunda onayları alınarak araştırmaya başlanmış, ayrıca istedikleri zaman araştırmadan ayrılacakları ve araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin sadece araştırma kapsamında kullanılacağı ve katılımcıların kişisel bilgilerinin kesinlikle istenmeyeceği katılımcılara bildirilmiştir.

Araştırma ile elde edilmeye çalışılan bilgi temel olarak ve öncelikle, katılımcıların karantina koşullarında içinde buldukları sosyal ilişkilerden ve bağlamlardan nasıl soyutlandıkları ve bunun sonucunda içine düştükleri duygu durumlarıdır. Bunun yanında fiziksel ve maddi ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları, içine düştükleri duygu durumlarının yalnızlık, yabancılaşma, güçsüzlük, korunaksızlık gibi duygu durumlarını içerip içermediği ve bu duygu durumlarından (Pfefferbaum ve Nort, 2020) nasıl kurtuldukları araştırılmıştır. Nicel araştırma stratejileri ile toplanan veri uygun istatistiksel programlar ve istatistiksel teknikler kullanılarak, yani nicel olarak test ve analiz edilmiştir (Singelton, Straits ve Straits, 1993).

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma verilerinden öncelikle demografik değişkenlere değinmek gerekirse; bu veriler Tablo 1'de yer almaktadır. Buna göre öncelikle yaş dağılımına bakıldığında, katılımcıların yarısından fazlasının 60-65 yaş grubunda olduğu, dörtte birinin 66-70 yaş grubunda olduğu, %17'sinin 70 yaş üstü grupta olduğu ve ileri yaş grubunu oluşturan 85 yaş üstü grupta sadece bir kişinin olduğu görülmektedir. TAÜ projesinin 60 yaş üstü olanları kapsadığı düşünüldüğünde bu yaş dağılımının beklenen yaş dağılımı olduğu söylenebilir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında ise katılımcıların %70'ten fazlasının kadınlardan ve %30'dan azının erkeklerden oluştuğu ve iki kişinin cinsiyet sorusuna cevap vermediği görülmektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak kadınlardan oluşmasının temel nedeni, kadınların ömür beklentisinin erkeklerden fazla olması ile ilgili olabilir. 2019 yılı verilerine göre, Türkiye'de kadınların ömür beklentisi (81,3) erkeklerden (79,5) 5,4 yıl daha fazladır (www.aa.com.tr). Bunun bir yansıması olarak, TAÜ öğrencileri arasında kadınların oranı erkeklerden fazladır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Yaş	Yüzde	Sayı	Cinsiyet	Yüzde	Sayı	Medeni durum	Yüzde	Sayı	Eğitim düzeyi	Yüzde	Sayı
60-65	56.6	154	Kadın	71.3	194	Evli	65.0	176	İlköğretim	7.0	19
66-70	25.7	70	Erkek	27.9	76	Bekâr	6.0	17	Lise	28.3	77
71-75	15.1	41	Cevapsız	0.7	2	Eşini kay	14.7	40	Y. Okul	26.1	71
80-85	2.2	6				Boşanmış	14.3	39	Üniversite	33.5	91
85+	0.4	1							YL/DR	5.1	14
Toplam	100.0	272	Toplam	100.0	272	Toplam	100.0	272		100.0	272

Cinsiyet dağılımındaki bu durum, medeni hale ilişkin dağılım ile birlikte değerlendirildiğinde daha açıklayıcı olmaktadır. Katılımcılar arasında evli olanların oranı %65 ve evli olmayanların oranı %35'tir. Katılımcıların %59'u eşiyile birlikte yaşadığını, %13'ü çocuklarıyla birlikte yaşadığını ve %28'i yalnız yaşadığını ifade etmiştir. Araştırmanın demografik verilerinden en dikkat çekici olanı, katılımcıların yaklaşık dörtte birinin boşanmış/dul/eşini kaybetmiş/hiç evlenmemiş ve yalnız yaşayan kadınlardan oluşmasıdır. TAÜ projesinin, özellikle bu grubun sosyalleşmesi ve yalnızlık duygusundan kurtulması için özel bir önem taşıdığı düşünülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin dağılıma bakıldığında, katılımcıların yaklaşık %65'inin yüksek okul ve üniversite düzeyinde, yaklaşık %28'inin lise düzeyinde, sadece %7'sinin ilköğretim düzeyinde eğitime sahip oldukları görülmektedir. Buna göre katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin dağılımları göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların özellikle kültürel sermayelerinin (Bourdieu, 2002) oldukça yüksek olduğu ve bunun da "sanal toplum"da yer almak ve "sanal toplum dayanışması"ni oluşturmak için gerekli olan habitus'un inşa edilmesine olanak verdiği değerlendirilebilir.

Demografik niteliklerin değerlendirilmesinden sonra "sanal toplum" ve "sanal toplum dayanışması" kavramları ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle "sanal toplum" kavramına ilişkin verilere değinilmiştir. "Sanal toplum" teriminin aslında 1990'lı yıllardan beri kullanılmakta (Lea, Yatsuki ve Matsuda, 1997; Gürçan, 2020) olduğuna ancak bu terimin bir kavram olarak belirli bir toplumsal formasyonu nitelendirmek için çok fazla kullanılmadığına daha önce değinilmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada "sanal toplum"un sanal sosyal medya ağları üzerinden kurulan/inşa edilen bir toplumsal formasyonu ifade etmesi önerilmektedir. Araştırmada bu varsayımı desteklemek amacıyla yönelik olarak bazı sorular sorulmuştur. Buna göre katılımcılara, pandeminin yüz yüze ve fiziksel iletişimi ve sosyalleşmeyi olanaksız kıldığı koşullarda nasıl ve hangi araçları kullanarak iletişim kurdukları sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcılara, ileri teknoloji ürünü olan iletişim araçlarına hangi düzeyde sahip oldukları ve pandemi konusundaki haber ve bilgi kaynaklarının neler olduğu sorulmuş ve verilen yanıtlar Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların tamamına yakının evinde TV vardır ve temel bilgi kaynağı TV'dir. Bununla birlikte katılımcıların %90'dan fazlasının evinde telefon, %70'ten fazlasının evinde bilgisayar vardır ve katılımcıların %60'tan fazlası haber ve bilgileri TV'nin yanı sıra internet ve sosyal medyadan aldıklarını ifade etmişlerdir. Burada dikkat çekici olan, radyo sahipliğinin görece düşük olması (%57,4) ve gazete okumanın (%19,5) son derece düşük düzeyde kalmasıdır. Buna göre artık 60 yaş üstü nüfus için bile, iletişim araçlarının görece daha geleneksel araçlar olan radyo ve gazeteden, TV'ye ve oradan da internet ve sosyal medyaya doğru hızlı bir dönüşüm geçirmekte olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla katılımcıların internet ve sosyal medya araçlarını yoğun bir şekilde kullandığı ve internet ve sosyal medyanın temel bilgi ve iletişim kaynağı haline geldiği görülmektedir.

Tablo 2. Pandemi koşullarında haber ve bilgi kaynağı

Evinizdeki teknolojik iletişim araçları nelerdir	Yüzde	Sayı	Bilgileri nereden alıyorsunuz	Yüzde	Sayı
TV	98.2	267	TV	85.3	232
Radyo	57.4	156	İnternet	62.1	169
Telefon	93.0	253	Sos. Medya	61.0	166
Tablet	44.5	121	Eş çocuk diğ	20.2	54
Bilgisayar	72.1	196	Arkadaş	21.0	57
Hiçbiri	0.7	2	Gazete	19.5	53

Katılımcıların pandemi koşullarında en son teknoloji ürünü olan iletişim araçlarına sahip olmaları ve kullanmalarının ötesinde, özellikle “sanal toplum” kavramının göstergesi olabilecek olan internet ve sosyal medya araçlarını kullanım sıklığı ve düzeyleri sorulmuş ve verilen yanıtlar Tablo 3’te sunulmuştur. Buna göre katılımcıların ağırlıklı olarak WhatsApp ve Facebook kullandığı, Youtube ve Instagram’ı daha az kullandığı ve Twitter’ı neredeyse hiç kullanmadığı görülmüştür. Katılımcılardan 1-2 saat kadar WhatsApp kullananların oranı yaklaşık %80 ve 1-2 saat Facebook kullananların oranı yaklaşık %67’dir. Bununla birlikte hiç WhatsApp kullanmayanların oranı sadece %5 ve hiç Facebook kullanmayanların oranı yaklaşık %15’tir. Buna karşın, 1-2 saat Twitter kullandığını ifade edenlerin oranı yaklaşık %20, 1-2 saat Youtube kullandığını ifade edenlerin oranı yaklaşık %45 ve 1-2 saat Instagram kullandığını ifade edenlerin oranı yaklaşık %50’dir. Bununla birlikte, katılımcıların yaklaşık %75’i hiç Twitter kullanmadığını, yaklaşık %43’ü hiç Youtube kullanmadığını ve %42’si hiç Instagram kullanmadığını ifade etmiştir. Buna göre, 60 yaş üstü nüfusun, Facebook ve WhatsApp gibi görece daha fazla yaygınlaşmış ve kolay kullanılan sosyal medya ağlarını görece yoğun bir şekilde kullandığı, böylelikle sosyal medyada kendilerini var ve görünür kıldıkları ve bu ağlar aracılığı ile sosyalleşerek adeta bir toplumsal ağ oluşturdukları görülmektedir. Böylelikle “sanal toplum” olarak ifade ettiğimiz toplumsal formasyonun varlığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. Pandemi koşullarında sosyal medya kullanımı.

Saat	Whatsapp		Facebook		Twitter		Youtube		Instagram	
	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı
0	4.8	13	15.8	43	75.4	205	43.0	117	41.2	112
0-1	52.2	142	50.7	138	18.8	51	37.9	103	48.5	132
1-2	25.7	70	16.9	46	2.2	6	8.1	22	2.9	8
2-3	8.8	24	8.1	22	2.6	7	4.8	13	2.9	8
3-4	5.1	14	3.3	9	0	0	2.6	7	1.5	4
4+	0.7	2	0.7	2	0	0	0	0	0	0

4.1. Sanal Toplum Dayanışması

“Sanal toplum” olarak ifade edilebilecek olan kavramsallaştırmanın araştırma verilerince nasıl desteklendiği ve somutlaştığı ortaya konduktan sonra şimdi de “sanal toplum dayanışması” kavramının olgusal karşılığı ortaya konulabilir. Bu bağlamda katılımcılara pandemi sürecinde “sanal toplum

dayanışması” olarak ifade edilebilecek duruma ilişkin sorular sorulmuştur. Buna göre katılımcılara öncelikle pandemi koşullarında kendilerini nasıl hissettikleri ve en fazla nelerden rahatsız oldukları sorulmuş ve verilen yanıtlar Tablo 4’te sunulmuştur. Buna göre katılımcıların yarısından fazlası yalnızlık ve sosyalleşme sorunları, dörtte birinden fazlası kaygı ve depresyon, dörtte birinden fazlası sağlık sorunları ve beşte birinden biraz fazlası ekonomik sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte %13 civarında katılımcı, ev ihtiyaçlarını karşılayamama, %13 civarında katılımcı diğer sorunlar ve %7 civarında katılımcı teknolojiyi yeterince kullanamama sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu veri, pandemi koşullarında yaşanmış olan sosyal ve psikolojik sorunlarla ilişkili olarak diğer ülke ve toplumlarda benzer yaş grupları üzerinde yapılmış olan araştırmaların bulguları ile benzerlikler göstermektedir (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020). Toplumun bu duygu durumundan çıkışının ve bunun için gerekli stratejilerin ortaya çıkarılmasının önemli bir öncelik olduğu ifade edilmektedir (Pfefferbaum ve Nort, 2020).

Tablo 4. Pandemi sürecinde sizi en fazla rahatsız eden durum hangisidir?

	Yüzde	Sayı
Ekonomik sorunlar	22.8	62
Sağlık sorunları	26.1	71
Yalnızlık ve sosyalleşememe	56.3	153
Kaygı ve depresyon	27.6	75
Teknoloji kullanımında yeter.	7.4	20
Ev ihtiyaçları karşılayamama	13.2	36
Diğer	13.2	36

Bu noktadan hareketle, araştırmanın bundan sonraki aşamasında, bu araştırmanın temel araştırma sorusu olan pandemi koşullarında 60 yaş üstü vatandaşların içine düştükleri yalnızlık, sosyalleşememe ve kaygı ve depresyon gibi, kapatılmışlık (Foucault, 2000) hissi olarak ifade edilebilecek olan duygu durumları ile nasıl başa çıktıkları sorusunun yanıtı aranmıştır. Bunu ortaya çıkarmak için katılımcılara, pandemi koşullarındaki yaşam dinamiklerine ilişkin sorular sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 5’te sunulmuştur. Bu bağlamda katılımcılara öncelikle pandemi koşullarında en çok ne ile vakit geçirdiği sorulmuş ve katılımcılar ağırlıklı olarak ve sırasıyla TV izlemek, ev işleri ile uğraşmak, kitap okumak, internette vakit geçirmek, bahçe işleri ile uğraşmak ve sosyal medya ile vakit geçirmek gibi yanıtlar vermişlerdir. El işleri ile uğraşmak, resim/müzik/yazı gibi sanatsal faaliyetlerle uğraşmak ve çocuklar ve torunlarla vakit geçirmek görece daha az sayıda katılımcının tercih ettiği faaliyetler olarak dikkat çekmektedir. Bu sorunun devamı olarak, katılımcılara pandemi koşullarında kimlerden destek gördükleri ve kimlerle dayanışma içinde oldukları sorulmuştur. Katılımcılar en yüksek oranda eş, daha sonra çocuklar, daha sonra arkadaşlar ve bundan da sonra sosyal medya platformlarından destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Bunun ötesinde, pandemi koşullarında öncelikle kiminle dayanışma içinde oldukları sorulduğunda ise en yüksek oranda eş, çocuklar ve arkadaşlara işaret edilmiş ve daha sonra da özellikle TAÜ WhatsApp grubu işaret edilmiştir. Buna göre, eşyle ve ailesiyle birlikte yaşayanların öncelikle eş ve çocukları ile destek ve dayanışma içinde olduğu, ancak yalnız yaşayanlar için sosyal medya ve özellikle TAÜ sosyal medyasının en önemli destek ve dayanışma aracı olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna göre, pandemi koşullarında 60 yaş üstü vatandaşlar arasında internet ve sosyal medya ağları üzerinden sağlanan dayanışmanın, “sanal toplum dayanışması” olarak ifade edilebileceği ve bunun, araştırmanın temel varsayımının geçerliliğini bir ölçüde ortaya koyduğu söylenebilir.

Tablo 5. Pandemi sürecinde yaşam dinamikleri.

Neyle vakit geçirdiniz	Yüzde	Sayı	Kim destek oldu	Yüzde	Sayı	Kiminle dayanışma içine girdiniz	Yüzde	Sayısı
TV	63.2	172	Eş	55.5	151	Eş	59.6	162
İnternet	54.0	147	Çocuklar	49.3	134	Çocuklar	57.4	156
Ev işleri	61.8	168	Torunlar	11.0	30	Torunlar	16.9	46
Resim/müzik	24.3	83	Arkadaşlar	36.8	100	Arkadaşlar	55.1	150
Bahçe işleri	52.2	142	Evcil hayvan	17.3	47	Evcil hayvan	16.9	1
Kitap okuma	59.2	161	Bitkileri	26.8	73	Kardeş	16.9	46
El işleri ile	37.9	103	Sos. Medya	35.3	96	TAÜ whatsapp	43.0	117
Sosyal medya	42.6	116	Komşular	0.7	2	Komşular	31.3	85
Çocuk/torunlar	24.3	66	Hiçbiri	3.3	9	Diğer	1.6	4

Katılımcıların pandemi sürecinde gördükleri bireysel destek ve dayanışmanın ötesinde, gördükleri kurumsal destek sorulmuştur. Tablo 6'da yer alan verilere göre katılımcılar en yüksek oranda (%49,3) Tazelenme Üniversitesi'nin sosyal medya ağları üzerinden sağladığı dayanışma ağlarından destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların yaklaşık dörtte biri (%27) belediyeden destek gördüklerini söylemiştir. Buna karşın, Cumhurbaşkanlığı (%2,6), valilik (%0,4) ve kaymakamlık (%7) gibi merkezi idarenin yerel birimlerinden destek gördüğünü ifade edenlerin oranları son derece düşüktür.

Tablo 6. Pandemi sürecinde en fazla kurumsal desteği nereden gördünüz?

	Yüzde	Sayı
Cumhurbaşkanlığı	2.6	7
Valilik	0.4	1
Kaymakamlık	7.0	19
Belediye	27.2	74
Sivil Toplum Kurumları	8.5	23
Tazelenme Üniversitesi	49.3	134
Sağlık kuruluşları	8.8	24
Hiçbiri	34.2	93
Diğer	2.4	6

Buna göre öncelikle ifade edilmelidir ki sosyal destek konusunda en organize kurum olan devletin resmi kurumsal yapıları, pandemi koşullarında dayanışma ve destek sağlamak konusunda yeterince hızlı ve etkili bir şekilde refleks gösterememiş ve son derece yetersiz kalmışlardır. Buna karşın TAÜ'nün sağladığı sosyal medya ağlarının alternatif bir sosyal dayanışma ağı oluşturduğu ve bu dayanışma ağının önemli ölçüde benimsendiği ve sosyal destek sağlamak konusunda başarılı olduğu görülmektedir. Böylelikle bu makalede asil olarak ortaya konmaya çalışılan sosyal medya ağları üzerinden bir sanal toplum oluştuğu ve bu toplumun kendi arasında bir "sanal toplumsal dayanışma" mekanizması oluşturduğu fikri daha net bir şekilde desteklenmiş olmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada toplumun, COVID-19 Pandemisi'nin yarattığı karantina ve sosyal izolasyon koşullarında, içine düştüğü olumsuz sosyo-psikolojik duygu durumu ile başa çıkmak için bir strateji geliştirdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu stratejinin ana unsurlarını “sanal toplum” ve “sanal toplum dayanışması” kavramsallaştırmalarının oluşturması önerilmektedir. Buna göre pandemi koşullarında alışlageldik toplumsal-kurumsal yapı ve toplumsal dayanışmanın bir ölçüde işlerliğini yitirdiği ve yerine “sanal toplum” ve “sanal toplum dayanışması” kavramları ile ifade edilen bir toplum ve dayanışma tipi ortaya çıkmaya başladığı varsayılmaktadır. Bu çalışma bağlamında önerilen bu kavramların geçerliliğini ortaya koymak ve sınamak amacıyla gerçekleştirilen ve Muğla Tazelenme Üniversitesi öğrencileri ile uygulanan bu araştırma sonuçlarına göre, Tazelenme Üniversitesi'nin sosyal medya ağları üzerinden sağladığı eğitim programının bir “sanal toplum dayanışması” sağladığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda katılımcıların büyük bir çoğunluğu kadınlardan ve sadece küçük bir kısmı erkeklerden; yine büyük bir çoğunluğu evli ve üçte biri kadarı evli olmayanlardan oluşmuştur. Bunun ötesinde, cinsiyet, medeni durum ve yaşama durumu birlikte değerlendirildiğinde, araştırmaya katılanların yaklaşık dörtte birinin evli olmayan, kadın ve yalnız yaşamakta olduğu görülmektedir. Araştırma evreni ve bir ölçüde Türkiye’de yaşayan tüm 60 yaş üstü vatandaşların genel demografik karakteristiği hakkında önemli bir ipucu oluşturan bu veri, “yaşlı yalnızlığı” (Tuna, 2018; Tufan ve ark., 2018) olarak ifade edilebilecek sosyolojik duruma işaret etmektedir. Türkiye’deki yaşlı nüfusun demografik karakteristiğine ilişkin olarak son derece önemli olan bu durum, yaşlılığa ilişkin sosyal politikaların belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir faktör olarak belirlemektedir. Bu noktadan hareketle Tazelenme Üniversitesi projesinin ve bu bağlamda oluşan sosyal dayanışma ağlarının özellikle evli olmayan, yalnız yaşayan kadınlardan oluşan bu grup için çok daha anlamlı ve öncelikle bu grubun sosyalleşmesini sağlayan bir proje olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte katılımcıların demografik niteliklerinden dikkat çekici diğer bir husus, eğitim düzeyinin Türkiye ortalamasının hayli üstünde olmasıdır. Bu verinin Türkiye’ye genellenmesi olasılığı da son derece sınırlı olmakla birlikte, veriler “sanal toplum dayanışması”nın ortaya çıkışı ile “kültürel sermaye” arasındaki ilişkiyi bir ölçüde açıklayıcı bir nitelik taşıması açısından önemlidir (Bourdieu, 2002).

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların, “sanal toplum” olarak ifade edilebilecek olan toplumsal formasyonun alt yapısını oluşturan teknolojik iletişim araçları olan TV, bilgisayar, internet ve sosyal medya olanaklarına sahip olduğu ve bu araçları yoğun olarak kullandıkları görülmektedir. Bunun ötesinde pandemi koşullarında iletişimlerini, TV’nin yanı sıra bilgisayar, internet ve sosyal medya araçlarından sağladıkları görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların WhatsApp, Facebook, Twitter, Youtube ve Instagram gibi sosyal medya araçlarını kullanmakla birlikte, WhatsApp ve Facebook gibi araçları daha yoğun olarak kullandıkları, Youtube ve Instagram gibi araçları daha az yoğun kullandıkları ve Twitter’ı hemen hemen hiç kullanmadıkları görülmüştür. Bu bağlamda, katılımcıların genel olarak sosyal medya araçlarını yoğun olarak kullanarak iletişim kurdukları, sosyalleştikleri ve adeta sanal bir toplumsal ağ oluşturdukları görülmektedir. Buna göre, “sanal toplum” olarak ifade edilebilecek formasyonun ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

“Sanal toplum” kavramının kurgulanmasına/inşasına bağlı olarak “sanal toplum dayanışması” kavramının nasıl kurgulandığına/inşa edildiğine değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların pandemi koşullarında içinde düştükleri duygu durumları ve bu duygu durumlarıyla nasıl başa çıktıkları araştırılmıştır. Buna göre katılımcıların yaklaşık yarısı sosyalleşme sorunları yaşadıklarını, yaklaşık dörtte biri kaygı ve depresyon, sağlık sorunları ya da ekonomik sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Bu durum, COVID-19 Pandemisi üzerine Türkiye’de ve başka ülkelerde benzer yaş grupları üzerinde

yapılan araştırma sonuçları ile paralellikler göstermektedir (Bavel, 2020; Fiorillo ve Gorwood, 2020; Koşar ve Kasapoğlu, 2021). Bu bağlamda katılımcıların sosyalleşme sorunları başta olmak üzere yaşadıkları sorunların giderilmesinde, öncelikle eş ve çocukları ile dayanışma içinde oldukları ve onlardan destek gördükleri görülmektedir. Ancak bunun ötesinde katılımcılar, Tazelenme Üniversitesi'nin sosyal medya araçları ile sağladığı sosyal desteğin de kendileri için önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Tüm bunların ötesinde pandemi koşullarında sağlanan kurumsal sosyal destekler söz konusu olduğunda katılımcıların, Cumhurbaşkanlığı, Valilik ve Kaymakamlık gibi merkezi hükümet organlarından son derece düşük düzeyde destek gördükleri; bununla birlikte belediyelerden görece daha yüksek düzeyde destek ve dayanışma gördükleri tespit edilmiştir. Buna karşın katılımcıların yaklaşık yarısı Tazelenme Üniversitesi'nin sağladığı sosyal medya ağlarından kurumsal sosyal destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Buna göre, özellikle devletin merkezi yönetim organlarının pandemi koşullarında, kurumsal destek ve dayanışma sağlamak konusunda son derece yetersiz kaldığı; gerekli olan refleksi hızlı ve etkili bir şekilde gösteremediği görülmüştür. Buna karşın TAÜ gibi resmi olmayan ve daha esnek bir yapıda olan organizasyonlar çok daha hızlı ve etkili bir refleks gösterebilmiştir. Bu anlamda Muğla TAÜ'nün Zoom, Facebook ve WhatsApp gibi sosyal medya ağları üzerinden sağladığı kurumsal toplumsal dayanışmanın bir alternatif olarak ortaya çıktığı ve programa katılanların içine düştüğü sosyalleşme sorunlarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Bunun da ötesinde aslında Tazelenme Üniversitesi, sağlamış olduğu "sanal toplum dayanışması" ile katılımcıların pandemi koşullarında içine düşmüş oldukları ve "kapatılmışlık" (Foucault, 2000), hatta fare kapanına kapatılmışlık olarak ifade edilebilecek olan duygu durumlarından kısmen kurtulabildikleri görülmektedir. Bu durum bu makalede önerilen ve "sanal toplum dayanışması" olarak ifade edilen dayanışmanın somut bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Tazelenme Üniversitesi'nin sosyal medya ağları üzerinden sağlamış olduğu sanal toplumsal dayanışma, katılımcıların pandemi koşullarından dolayı içine düşmüş oldukları sosyo-psikolojik duygu durumlarından bir çıkış stratejisi olabilir.

Sonuç olarak, "sanal toplum" ve "sanal toplum dayanışması"nın bir ölçüde ve bir anlamda toplumun değişim ve inşa sürecinde yeni bir alternatif olarak ortaya çıkmakta olduğunu ifade etmek mümkündür. Bourdieu'nun (2002) kavramsallaştırmasıyla bu inşa süreci şu şekilde ifade edilebilir: "Sanal toplum" olarak ifade edilen inşa süreci, internet ve sosyal medya ağları üzerinden inşa edilmiş olan "alan"ı ifade etmektedir. "Sanal toplum alan"ında oluşan ve "sanal toplum dayanışması" olarak adlandırılan inşa süreci ise yeni alanın yeni "habitus"ünü ifade etmektedir. Bu yeni habitus'ün en belirgin özelliği ise özellikle katılımcıların sahip oldukları yüksek eğitim düzeyi bağlamında "kültürel sermaye" ve bu kültürel sermayenin işlevselliğini ifade eden "sembolik sermaye"dir. Bu bağlamda, eğer bu başa çıkma stratejisi refleksif (düşünsel, Bourdieu, 2002; Giddens, 1991) bir toplumsal eylem planı ve stratejisi olarak benimsenir ve uygulanırsa, toplumsal düzeyde, COVID-19 gibi salgınların ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin çok daha sınırlı olmasının sağlanacağı ve toplumun benzer salgın ve doğal afetlere karşı çok daha hazırlıklı olacağı ve her düzeyde olası zararların minimum düzeyde olacağı öngörülebilir.

TEŞEKKÜR

Bu makalenin dayandığı araştırma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje No: 21/122/02/5).

KAYNAKÇA

- Akan, V. (2003). "Birey ve Toplum," *Sosyolojiye Giriş*, Ed: İ. Sezal, Martı Yayınları, Ankara.
- Bauknecht J. 2018. "Yaşlı Çalışanların İşgücünü Arzını Arttırma, Politika Reformları ve Reformların Etkisi, Aktif Yaşlanma Kavramı, Gerontoloji, Bakım, Sağlık" (Editörler: İsmail Tufan, Mithat Durak), *Gerontoloji, 1. Cilt*, Ankara: Nobel Yayınları
- Bavel, J. V. ve diğerleri (2020) *Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response*, <https://psyarxiv.com/> (Erişim tarihi, 30.04.2020).
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Toward a New Modernity*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bourdieu, P. (2002). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge.
- Buttel, F. (2000). *Classical Theory and Contemporary Environmental Sociology, Environment Global Modernity*, Ed: Spaargaren, G., A. Mol, F. Buttel, International Sociological Association, London.
- Dale, L. (2001). "Learning in the Third Age," In D. Aspin, J. Chapman, et al. (Eds.). *International handbook of lifelong learning*, Vol. 1. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 777–798.
- Durkheim, E. (1964) *Division of Labour in Society*, New York: Free Press.
- Fiorillo, A., & Gorwood, P. (2020). "The consequences of the COVID-19 pandemic on mental health and implications for clinical practice," *European Psychiatry*, 63(1), E32. doi:10.1192/j.eurpsy.
- Foucault, M. (2000). *Büyük Kapatılma*, (Çev: I. Ergüder, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005) *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev: M. A. Kılıçbay), İmge Yayınevi, İstanbul.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage Books, New York.
- Fries F. J. 2012. "The Theory and Practice of Active Aging", Hindawi Publishing Corporation *Current Gerontology and Geriatrics Research*, Volume
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.
- Gürcan, H. İ. (2020) <https://www.ekodialog.com/Makaleler/internet-kuresellesme-sanal-toplum-makale.html> (26.08.2020)
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity an Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishing, The Malden.
- Hebestreit, L. (2008). "The role of the University of the Third Age in meeting needs of adult learners in

- Victoria, Australia.” *Australian Journal of Adult Learning*, 48-3.
- Holdsworth J. 2018. “Daha İyi Bir Yarın? Yaşlı Bakımında Ailelerin Karşılaştıkları Zorluklar ve İhtiyaçları”, *Yaşlanmayı Aşmak*, (Editör: Özgür Arun), Ankara: Phoenix Yayınları
- ILO, International Labor Organization. (2020). *Çalışma Dünyasının Geleceği: Değişen Çalışma Dünyasında İşbirliği: Kooperatif Bir Geleceğe Doğru*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_559275.pdf (Erişim tarihi, 21.11.2020)
- Inouye, K, Orlandi, F. S, Pavarini, S. C. and Pedrazzani, E. S. (2018). “Impact of the Third Age Open University on the Quality of Life of the Elderly. Educ,” *Pesqui*. São Paulo, v. 44, e142931.
- Jones, S. (2000). “Older people in higher education: A personal perspective.” *Education and Ageing*, 15(3), 339–351.
- Kolland F. (2018). “Eğitimsel Gerontoloji, Yaşlanan Toplumda Yaşam Boyu Öğrenme”, (Editörler: İsmail Tufan, Mithat Durak), *Gerontoloji, 2. Cilt*, Ankara: Nobel Yayınları
- Koşar A, Kasapoglu A. (2021). Sociology of Everyday Life with Uncertainty and Differences During the Covid-19 Pandemic Process: The Case of Turkey Retirees Association. *Advances in Applied Sociology*, 2021.
- Lea, R., Y. Honda and K. Matsuda. (1997). “Virtual Society: Collaboration in 3D Spaces on the Internet Computer Supported Cooperative Work,” *The Journal of Collaborative Computing* 6: 227-250.
- Lyotard, J. F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, Manchester.
- Mol, A. (2000) “Globalization and Environment: between apocalypse-blindness and ecological modernization,” *Environment Global Modernity*, Ed: Spaargaren, G., A. Mol, F. Buttel, International Sociological Association, London.
- OECD. (2020). *Social economy and the COVID-19 crisis: current and future roles*, https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135367-031kjiq7v4&title=Social-economy-and-the-COVID-19-crisis-current-and-future-roles
- Pfefferbaum, B., C. S. North. (2020). “Mental Health and the Covid-19 Pandemic,” *The New England Journal of Medicine*. <https://www.nejm.org/doi/pdf/10.1056/NEJMp2008017?articleTools=true> (Erişim tarihi, 30.04.2020).
- Rosa, E. (2000). Modern Theories of Society and the Environment: the Risk Society,” *Environment Global Modernity*, Ed: Spaargaren, G., A. Mol, F. Buttel, International Sociological Association, London.
- Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa*, Etik Yayınları, İstanbul.

- Schwap, K., T. Malleret. (2020). *Covid-19: The Great Reset*, Forum Publishing,
- Schwap, K. (2020). "The Great Reset", *Time Magazine*, October 22, 2020.
- Seçkin, T. (2010). *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, 12 Levha Yayınları, İstanbul.
- Sezal, İ. (2003). "Neden Sosyoloji," *Sosyolojiye Giriş*, Ed: İ. Sezal, Martı Yayınları, Ankara.
- Siedner, M.J., G. Harling , Z. Reynolds, R. F. Gilbert, S. Haneuse, A. S. Venkataramani, A. C. Tsai, (2020). "Social distancing to slow the US COVID-19 epidemic: Longitudinal pretest–posttest comparison group study," *Plos Medicine*,
- Singelton, R., B. Straits ve M. M. Straits. (1993). *Approaches to Social Research*, Oxford University Press, Oxford.
- Spaargaren, G., A. Mol, F. Buttel. (2000) "Introduction: Globalization, Modernity and Environment," *Environment Global Midernity*, Ed: Spaargaren, G., A. Mol, F. Buttel, International Sociological Association, London.
- Tufan, İ. (2002). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık, Sosyolojik Yaşlanma*, İstanbul: Aykırı Araştırma.
- Tufan, İ. (2018). "60+ Tazelenme Üniversitesi: Sorumluluk Meşalesi," *Gerontoloji Cilt 2*, (Ed: İ. Tufan, M. Durak), Nobel Yayınları, Ankara.
- Tuna, M. (2021). "Pandeminin Sosyolojisi," *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24 (2), 320-34. DOI: 10.18490/sosars.927260
- Tuna, M. H. Şen, Z. Durdu. (2011). *Modern Toplumun İnşası*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Tuna, M. (2017). "Sosyolojinin Ortaya Çıkış Koşulları", *Sosyolojiye Giriş*, Ed: M. Tuna, Detay Yayınları, Ankara.
- Tuna, M., Ö. Tenlik. (2017). "Türkiye’de ve Dünya’da Yaşlanma," *Gerontoloji Cilt 1*, (Ed: İ. Tufan, M. Durak), Nobel Yayınları, Ankara.
- Tuna, M. (2018). Social Impacts of "Tazelenme Üniversitesi" as a Third Education Model, 8th International Social And Applied Gerontology Symposium (UGS 2018) October 22-23 rd 2018/Akdeniz University Conference Hall, Antalya, Turkey. 111-118.
- UN. (2020). "Brief#2: Putting the UN Framework for Socio-economic Response to Covid 19 into Action: Insights," UN.
- Walker A. 2018. "Aktif Yaşlanma", (Editörler: İsmail Tufan, Mithat Durak), *Gerontoloji, 2. Cilt*, Ankara: Nobel Yayınları.
- <https://www.worldparameters./info/coronavirus> (Erişim tarihi: 29.08.2021)
- <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28.08.2021)